

УДК 81'24:005

НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННЮ.

Лепьохіна Марина В'ячеславівна, старший викладач

Снісаревська Юлія Борисівна, викладач

Одеський Національний Економічний Університет, м. Одеса

Постановка проблеми. Найбільші труднощі при іншомовному спілкуванні людина відчуває, сприймаючи мову на слух. Однак, усне спілкування роль якої в даний час стала особливо значною, вимагає розуміння співрозмовника, оскільки в процесі мовної взаємодії кожний виступає як у ролі мовця, так і в ролі слухача. Однією з основних форм мовного спілкування та ефективним засобом розвитку і формування навичок говоріння в навчанні іноземним мовам є діалогічне мовлення. На жаль, розробка методики навчання діалогічного мовлення на іноземній мові до сих пір не закінчена. Це серйозно впливає на практику навчання. Мова учнів характеризується великою кількістю мовних помилок, перевагою питань та відповідей під іншими типами реплік, стимулюючих ведення діалогу.

Аналіз досліджень та публікацій. Говоріння забезпечує усне спілкування іноземною мовою в діалогічній формі (паралельно з аудіюванням) і в монологічній формі. Воно спрямоване до однієї особи або до необмеженої кількості осіб. Процеси породження і сприймання мовлення вивчалися такими вченими-психолінгвістами, психофізіологами, психологами як Л.С.Виготський, А.Р.Лурія, М.І.Жинкін, О.О.Леонтьєв, Т.В.Рябова, І.О.Зимня та ін.

Спочатку в певній ситуації виникає мотив висловлювання, що позначає початковий момент породження мовлення, і відповідно – комунікативний намір (КН) того, хто говорить. Далі здійснюється оформлення задуму шляхом відбору мовних засобів – граматичних структур, слів, які реалізуються спочатку у внутрішньому мовленні, де створюється потенціальна мовленнєва схема висловлювання. Внутрішнє мовлення еліптичне, побудоване за принципом конспекту, йому притаманна згорнутість, воно не озвучене [1, с.138]. Далі має

місце включення голосового апарату, і сформоване висловлювання шляхом артикуляції та інтонування втілюється у зовнішньому (озвученому) мовленні. Процес породження усного висловлювання супроводжується слуховим контролем, завдяки чому постійно здійснюється зворотний зв'язок, що приводить висловлювання у відповідність до задуму.

Спілкуючись рідною мовою, мовець думає лише про те, що сказати і в якій послідовності. Ці дії знаходяться на рівні свідомої провідної діяльності. Окремі операції процесу породження мовленнєвого висловлювання непомітні, оскільки всі вони повністю автоматизовані і здійснюються миттєво [5, с.92]. При говорінні іноземною мовою (за умови недостатнього рівня володіння нею) ці операції стають помітними через відсутність міцних зв'язків між мовленнєвим задумом та мовними засобами його вираження, які існують у носіїв мови [7, с.215]. Тому умовою здійснення діяльності говоріння є наявність мовленнєвих автоматизмів, або мовленнєвих навичок: граматичних, лексичних, вимовних (артикуляційних та інтонаційних). Вказані навички в сукупності складають операційний рівень говоріння як уміння. Проте ця сукупність ще не є власне умінням, бо останнє не можна звести до простої суми елементів, що його складають. Уміння має свої власні якості: цілеспрямованість, продуктивність, самостійність, динамічність, інтегрованість [4, с.58].

Мета - скласти системи вправ для формування у учнів усно-мовленнєвих вмінь англійською мовою. Для досягнення сформульованої цілі був використаний теоретичний аналіз літератури по питанням навчання усного мовлення на іноземній мові.

Виклад основного матеріалу. Проблема механізмів мовлення вперше була поставлена відомим ученим М.І.Жинкіним [1, с.320], який зазначав, що формування, перебудова і запуск механізму мовлення мають місце в результаті обміну повідомленнями. Найбільш загальними механізмами двостороннього процесу мовленнєвого спілкування є механізми прийому і видачі повідомлення, усередині яких знаходяться механізми осмислення (в єдності аналізу та синтезу, що проявляються по-різному на різних рівнях смислової обробки

мовного матеріалу); пам'яті (в єдності довготривалої/постійної пам'яті та короткочасної/оперативної пам'яті); випереджуючого синтезу, без якого неможливе жодне висловлювання.

Процеси осмислення, утримання в пам'яті, випередження є тими внутрішніми механізмами, за допомогою яких реалізується діяльність основного операційного механізму мовлення, визначеного М.І.Жинкіним як єдність двох ланок також є дві ланки: вибір і складання [1, с.111].

Одним з найпростіших механізмів мовлення є механізм відтворення або репродукції. Репродукція може бути повною або частковою. У першому випадку використовуються готові ключові фрази, взяті з тексту без змін, для передачі нового змісту; у другому – це репродукція-трансформація, яка передбачає передачу змісту в нових формах. З погляду методики часткове використання репродукції з метою виконання мовленнєвого завдання у процесі навчання говоріння можна вважати позитивним моментом, проте репродукування вивченого як засобу контролю необхідно уникати.

У механізмі вибору розрізняють вибір слів і вибір граматичної структури. На вибір слів впливає комунікативна мета повідомлення, стосунки між комунікантами, їх спільний життєвий досвід, особливості реципієнта тощо. Тому повністю автоматизувати процес вибору слів навряд чи можливо. В той же час мовлення комуніканта, який “підбирає слова”, уповільнюється, створюється розрив у часі між формуванням змістової сторони висловлювання і його мовним наповненням. На вибір граматичної структури також впливає комунікативна мета, асоціативний зв'язок структури з її функцією в мовленні.

Механізми репродукування і вибору підпорядковані механізму комбінування, який передбачає таке формування словосполучень і фраз, коли мовець використовує знайомі йому мовні компоненти в нових сполученнях. Від якості сформованості механізму комбінування залежать такі ознаки мовленнєвого вміння говоріння як продуктивність, новизна, швидкість [3, с.202].

До механізму комбінування близько підходить (але не співпадає з ним) механізм конструювання. У процесі говоріння деякі мовленнєві одиниці конструюються, але, на думку Ю.І.Пасова, здійснюється це не на основі актуального усвідомлення мовних правил, а на основі аналогії з певною абстрактною моделлю, що зберігається в мозку людини, на основі відчуття мови тощо. Випадки, коли ми свідомо застосовуємо мовні правила, конструємо за ними фразу, свідчать про недостатній рівень володіння іншомовним мовленням, про те, що рівень вміння не досягнутий.

Механізм прогнозування (або антиципації) “працює” у двох планах: структурному і смисловому. У структурному плані антиципація можлива на рівні фрази, коли перші вимовлені слова прогнозують конструкцію фрази і навіть понадфразової єдності, що дозволяє породжувати висловлювання без довгих пауз між окремими фразами. У смисловому плані прогнозування є передбаченням того, чим завершиться ситуація мовлення [3, с.205].

Механізм дискурсивності керує процесом функціонування мовленнєвого висловлювання і працює на рівні актуального усвідомлення. Завдяки йому мовець оцінює ситуацію, сприймає сигнали зворотного зв'язку (вербальну чи невербальну реакцію співрозмовника), приймаючи рішення безпосередньо у процесі спілкування, залучає необхідні знання стосовно предмета висловлювання.

Як показує практика навчання ІМ, мовленнєвий механізм, сформований у рідній мові, не функціонує на тому ж рівні в умовах оволодіння іншомовним мовленнєвим спілкуванням. Так, на початку вивчення ІМ людина, як правило, утримує в пам'яті меншу кількість іншомовних слів, ніж слів рідної мови, повільніше осмислює іншомовне повідомлення, гірше виявляє механізм прогнозування тощо, тобто мовець “пристосовує”, а іноді й знову формує певні ланки і рівні складного багатостороннього мовленнєвого механізму. Говоріння здійснюється у двох формах – діалогічного мовлення і монологічного мовлення.

Діалогічне мовлення (як і монологічне) характеризується зверненістю [6, с.20]. Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Ситуативним ДМ є тому, що часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється.

Питаннями ситуативності мовлення і створення навчальних КС займалися багато вчених (Е.П.Шубін, Й.М.Берман і В.А.Бухбіндер, В.Л.Скалкін і Г.А.Рубінштейн, Є.М.Розенбаум, О.О.Леонтьєв, В.О.Артемов, Ю.І.Пассов, А.Хорнбі, Д.Берн, В.Апельт та багато ін.). Можна визначити компоненти КС: а) комуніканти і їх стосунки (суб'єкти спілкування); б) об'єкт (предмет) розмови; в) відношення суб'єкта (суб'єктів) до предмета розмови; г) умови мовленнєвого акту [2, с.91].

Характерною особливістю діалогічного мовлення є його емоційна забарвленість. Мовлення, як правило, емоційно забарвлене, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеться. Це знаходить відображення у відборі лексико-граматичних засобів, у структурі реплік, у інтонаційному оформленні тощо. Справжній діалог містить репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення та ін.

Іншою визначальною рисою діалогічного мовлення є його спонтанність. Відомо, що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу значною мірою зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Саме тому діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає нормального темпу мовлення. Це й зумовлює спонтанність, непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує досить високого ступеня автоматизованості й готовності до використання мовного матеріалу.

Обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже володіння діалогічним мовленням передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативно розпочинати

діалог, реагувати на репліки співрозмовника і спонукати його до продовження розмови.

Залежно від провідної комунікативної функції, яку виконує той чи інший діалог, розрізняють функціональні типи діалогів. Результати досліджень, проведених на автентичних навчальних матеріалах англійською, німецькою та російською мовами, показали, що найпоширенішими є чотири типи діалогів: діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог-обмін враженнями/думками, діалог-обговорення / дискусія.

Діалог-розпитування може бути одностороннім або двостороннім. У першому випадку ініціатива запитувати інформацію належить лише одному партнеру, у другому – кожному з них. Двосторонній діалог-розпитування розвиває ініціативність обох партнерів, характерну для природного спілкування.

Діалог-домовленість використовується при вирішенні співрозмовниками питання про плани та наміри, він є найбільш посильним для учнів. Після оволодіння діалогом-домовленістю здійснюється навчання змішаного типу діалогу: розпитування-домовленості.

Наступним за складністю є діалог-обмін враженнями/думками, метою якого є виклад свого бачення якогось предмета, події, явища, коли співрозмовники висловлюють свою думку, наводять аргументи для доказу, погоджуються з точкою зору партнера або спростовують її. При цьому ініціатива ведення бесіди є двосторонньою [7, с.32].

Найскладнішим для оволодіння є діалог-обговорення / дискусія, коли співрозмовники прагнуть виробити якесь рішення, дійти певних висновків, переконати один одного в чомусь [7, с.50].

Основними якісними показниками сформованості загального вміння вести діалог іноземною мовою є такі спеціальні вміння:

- 1) уміння продукувати діалогічну єдність різних видів;
- 2) уміння починати діалог, вживаючи відповідну ініціативну репліку (повідомлення, спонукання, запитання);

- 3) уміння реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи репліки, що мають різні комунікативні функції;
- 4) уміння підтримувати розмову, додаючи до репліки-реакції свою ініціативну репліку;
- 5) уміння стимулювати співрозмовника до висловлювання, виражаючи свою зацікавленість за допомогою реплік оцінювального характеру;
- 6) уміння продукувати діалоги різних функціональних типів на основі запропонованих навчальних комунікативних ситуацій .
- 7) уміння в разі необхідності (нерозуміння репліки співрозмовника чи утруднення при висловлюванні своєї думки) ввічливо перервати розмову і звернутися за допомогою до партнера або навіть до довідника (розмовника, словника).

Характерними мовними особливостями діалогічного мовлення є його еліптичність, наявність “готових” мовленнєвих одиниць, слів-заповнювачів пауз.

Розумінню неповних реплік партнерів у діалозі сприяють контактність комунікантів, наявність спільної ситуації, зверненість реплік, вживання позамовних засобів (жестів, міміки), знання обома співрозмовниками обставин дійсності, а в більшості випадків – і один одного. У діалозі широко вживаються “готові” мовленнєві одиниці, які надають діалогу емоційності.

В діалогічному мовленні часто зустрічаються слова, які називають “заповнювачами мовчання”. Вони служать для підтримання розмови, для заповнення пауз в ній, коли мовець підшукує відповідну репліку. Наприклад:

Well, well now, you know, let me see, look
here, I say, etc.

Оволодіння іншомовним діалогічним мовленням (ДМ) представляє певні труднощі. Перша з них викликана тим, що ДМ об’єднує два види мовленнєвої діяльності – аудіювання і говоріння. У зв’язку з цим другий партнер має зрозуміти репліку першого партнера та швидко й адекватно відреагувати на неї. Трудність полягає в тому, що необхідність сприйняти і правильно зрозуміти

першого партнера, з одного боку, і підготувати свою відповідь – з другого, спричиняє стан роздвоєння уваги і, як результат, неспроможність вести діалог у нормальному темпі за умови недостатнього володіння мовними засобами.

Нерідко трапляється ще й так, що розпочатий учнями діалог “завмирає” після обміну однією-двома репліками. Це спричиняється труднощами продукування саме ініціативних реплік.

Ще одна перешкода в оволодінні діалогом пов’язана з його непередбачуваністю. Діалог неможливо спланувати заздалегідь, адже мовленнєва поведінка кожного з учасників спілкування у значній мірі визначається мовленнєвою поведінкою іншого/інших партнерів. Кожному з них необхідно стежити за перебігом думки співрозмовника, часом несподіваним, а така несподіваність призводить до зміни предмета спілкування.

Вже у процесі формування мовленнєвих навичок (граматичних, лексичних) учні виходять на рівень понадфразової єдності, в тому числі ДЄ. Проте увага слухача в цьому випадку зосереджена на вживанні нової граматичної структури або лексичної одиниці. Виходячи на рівень обміну репліками, він використовує вже знайомі йому ДЄ. Завдання ж включають засвоєння учнями нових видів ДЄ, притаманних тому функціональному типу діалогу, який є метою навчання на даному відрізку навчально-виховного процесу.

За висловом В.Л.Скалкіна, учнів насамперед необхідно навчити “реплікуванню”, тобто швидко й адекватно реагувати своєю реплікою на репліку викладача, а також продукувати ініціативні репліки за зразком, що його подає вчитель [7, с.93]. На цьому етапі виконуються рецептивно-репродуктивні та репродуктивні умовно-комунікативні вправи на імітацію, підстановку, відповіді на запитання, на запит певної інформації (за зразком), повідомлення інформації тощо. При навчанні реплікуванню важливо поступово збільшувати обсяг репліки учня – від однієї до двох-трьох фраз.

Коли слухачі засвоять репліку-реакцію та ініціативну репліку певного ДЄ, можна переходити до першого етапу формування навичок і вмінь ДМ – оволодіння певними діалогічними єдностями. На цьому етапі

використовуються рецептивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи з обміну репліками. Другим етапом формування навичок і вмінь ДМ є оволодіння мікродіалогом. Мікродіалог розглядають як засіб вираження основних комунікативних інтенцій партнерів по спілкуванню. Мета другого етапу – навчити учнів об'єднувати засвоєні ДЄ, підтримувати бесіду, не дати їй зупинитися після першого обміну репліками. На цьому етапі використовуються рецептивно-продуктивні комунікативні вправи нижчого рівня (такі, що допускають використання спеціально створених вербальних опор для висловлювання учнів). На третьому етапі учні мають навчитися вести діалоги різних функціональних типів. Вправи, що виконуються на третьому (заключному) етапі, відносяться до рецептивно-продуктивних комунікативних вправ вищого рівня (таких, що не дозволяють використання спеціально створених вербальних опор).

Згідно з виділеними етапами формування навичок і вмінь діалогічного мовлення до системи вправ для навчання ДМ включаються 4 групи вправ:

I група - вправи для навчання “реплікування”,

II група - вправи на засвоєння ДЄ різних видів,

III група - вправи на створення мікродіалогів,

IV група - вправи на створення діалогів різних функціональних типів.

До I групи входять умовно-комунікативні рецептивно-репродуктивні та репродуктивні вправи – на імітацію, підстановку, трансформацію, відповіді на запитання, повідомлення або запит певної інформації, спонукання до певних дій тощо. До II групи включаються рецептивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи на обмін репліками. До III групи входять рецептивно-продуктивні комунікативні вправи нижчого рівня, які допускають використання штучно створених вербальних опор. Вправи IV групи рецептивно-продуктивні комунікативні (вищого рівня). При виконанні вправ IV групи допускаються лише природні опори.

Висновки. Аналіз літератури по питанням навчання усного мовлення на іноземній мові показав, що найважливішими етапами при навчанні говорінню є

реплікування, оволодіння певними діалогічними єдностями і оволодіння мікродіалогом. При навчанні діалогічному мовленню рекомендовано використовувати шлях від засвоєння спочатку елементів діалогу (реплік, ДЄ) до самостійної побудови діалогу. Для навчання діалогічному мовленню слід використовувати такі вправи:

- вправи для навчання реплікування;
- вправи на засвоєння і вживання діалогічних єдностей;
- вправи на об'єднання засвоєнних ДЄ та на створення мікродіалогів.

Резюме. Мета даної статті - скласти системи вправ для формування у учнів усно-мовленнєвих вмінь англійською мовою. Для досягнення сформульованої цілі був використаний теоретичний аналіз літератури по питанням навчання усного мовлення на іноземній мові, який показав, що для ефективного розвитку вміння говорити необхідно досягнути того, щоб ці вміння набули таких рис, як цілеспрямованість, продуктивність, самостійність, динамічність та інтегрованість. Психофізіологічні механізми говоріння, такі як репродукція, вибір, комбінування і конструювання, повинні знайти своє місце в навчанні говорінню. Найважливішими етапами при навчанні говорінню є реплікування, оволодіння певними діалогічними єдностями і оволодіння мікродіалогом.

Ключові слова: іноземна мова, навчання, труднощі, усне мовлення, розмова.

Резюме. Цель данной статьи - составить системы упражнений для формирования у учащихся устной речи на английском языке. Для достижения сформулированной цели был использован теоретический анализ литературы по вопросам обучения устной речи на иностранном языке, который показал, что для ее эффективного развития необходимо добиться того, чтобы были приобретены такие черты, как целеустремленность, производительность, самостоятельность, динамичность и интегрированность. Психофизиологические механизмы говорения, такие как репродукция, выбор, комбинирование и конструирование, должны найти свое место в обучении говорению. Важнейшими этапами при обучении говорению являются

реплицирование, овладение определенными диалогическими единствами и овладения микродиалогом.

Ключевые слова: иностранный язык, обучение, трудности, устная речь, разговор.

Summary. The aim of the article is to make the most rational system of exercises for formation at learning skills of oral colloquial speech. The analysis of the literature on teaching oral speech gave up a possibility to state that oral speech skills are to be straightforward, productive and dynamic character. It has been found out that the following physiological mechanisms of oral speech are to be involved in teaching process: those of reproduction of speech, selection, combining and forming the utterance. The major stages at training to conversation are mastering certain dialogical unifications and mastering microdialogue. Giving the cues, mastering dialogical unities and mastering the skill of producing microdialogues are of great importance in mastering oral speech.

Keywords: foreign language, teaching, difficulties, oral speech, conversation

Література:

1. Жинкин Н.И. Механизмы речи. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958.
2. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков. – М.: Высш. школа, 1981.
3. Основы методики преподавания иностранных языков: Учебник/под ред. В. А. Бухбиндера, В.Штрауса. – К.: Вища школа, 1986.
4. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. – Липецк: Липецк. Гос.педаг.ин-т, 1998.
5. Розенбаум Е.М. Основы обучения диалогической речи на языковом факультете педагогических вузов. – М.: Высш. школа, 1975.
6. Скалкин В.Л. Системность и типология упражнений для обучения говорению//Ин. яз. в школе. – 1979.
7. Скалкин В.Л. Обучение диалогической речи. – К.: Радян. школа, 1989.